

Rettegés és félelem Tállyán

*Adalékok a tállyai római katolikus templom építéstörténetéhez,
különös tekintettel az 1931. évi boltozatcserére*

A tállyai Szent György-templomot először a pápai tizedjegyzékek említik az 1330-as években.¹ A város és temploma a mohácsi csatavesztést követő évtizedekben, feltehetőleg az 1540-es években lett protestáns, s a következő mintegy másfél évszázadban nagynevű prédikátorok és rektorok nem jelentéktelen állomáshelyévé.² Sok évtizedes háborítatlan protestáns birtoklás után, az 1670-es évek elejétől 1705-ig, II. Rákóczi Ferencnek a templomot a katolikusok tulajdonában meghagyó, utóbb okmánnyal is megerősített döntéséig többször gazdát cserélt, de a birtoklástörténetben a fordulópontot kétségkívül az 1688. október 18-án „erőhatalommal” történt katolikus visszafoglalás jelentette. Ettől kezdve összefüggő katolikus levéltári anyag áll rendelkezésünkre a templomra vonatkozólag, melynek egy része a kassai érseki levéltárban, másik – az előbbi részben kiegészítő, részben replikázó – része pedig helyben, a tállyai plébánia irattárában található.³ A templomot 1691. július 22-én benediktálta Fenesy György egri püspök, védőszentje Szent László lett.⁴

Az épület a település keleti részén, a főutca északi oldalán, a templomkertben szabadon álló, keletelt, egyhajós, nyugati tornyos épület (1. kép). Hajója téglalap alakú, támpilléres; keleti végéhez sokszög záródá-

sú szentély csatlakozik, földszintes, toldalékelőteres sekrestyével. A hajó nyugati végének déli szakaszához négyzetes alaprajzú, saroktámpilléres, kétemeletes, óraszínttel záródó torony, északi szakaszához a torony folytatásában emeletes toldalék (ún. pillérház) kapcsolódik; déli oldalának nyugati szakaszához a torony közvetlen szomszédságában négyzetes alaprajzú, földszintes bejárat előcsarnok. A templomtestet a szentély sokszögzáródására, illetve a hajó nyugati falára meredeken kontyolt nyeregretető; a sekrestyét keletre, a bejárat előcsarnokot délre lekontyolt nyeregretető; a toldalékokat félnyeregretető, a tornyot összetett idomú sisak fedi. A homlokzatokat csak vízszintes tagozatok – lábazat, párkányok – és az aktuális nyílások, valamint a déli hajófalon korábbi, gótikus ablakok nyomai (2. kép), az északi hajófalon gerendafészek nyomai tagolják.

A bejárat előcsarnok (más néven cinterem) keresztboltozatos, északi falán a karzataljba vezető kapu, kora barokk kerettel, építési felirattal.⁵ A hajót befelől húzott, a mellékoltárok kápolnáinak válaszfalaiul szolgáló támpillérek tagolják három boltszakaszra. A támpillérek között harántirányban hevederívek, a hajószakaszokban rabicszerkezetű keresztboltozatok vannak. A szentély boltozata szintén rabicszer-

1 *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia*, I/1–4. Budapest, Szent István Társulat, 1885–1891. I/1. 250, 324, 340, 345, 361; ORTVAY Tiadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején: a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*. (Geographia ecclesiastica Hungariae.) Budapest, Franklin Társulat Nyomdája, 1891–1892. 195. A középkori titulus emlékét az új- és legújabb korban a város pecsétjének Szent György-ábrázolása őrzi.

2 Szkhárosi Horvát András prédikátor 1542–1549 között bizonyosan Tállyán szolgált (DIENES Dénes: A történelmi Tiszáninneni református egyházkerület a 16. században, I. *Historia Ecclesiastica*, 2. 2011. 1. sz. 37–38); az iskola rektora 1563-ig Károlyi Miklós, Károlyi Gáspár öccse volt. (Károlyi Gáspár levele Kassa város tanácsának,

1563. december 9. *Magyar Történelmi Tár*. 3. sorozat. 12. kötet. 1889. 605–606.)

3 A 17–20. századi irat- és tervanyagot az OTKA-K-109323 számú, *Műemléki topográfiai kutatások Kőszegen és Tokaj-Hegyalján* című kutatási projektje keretében digitalizáltuk. A nagyrészt latin nyelvű forrásokat Borossay Katalin és Molnár Péter fordította.

4 Arcibiskupský Archív v Košiciach–Archivum Archidioecesis Cassoviensis (a továbbiakban: AACass), Košické biskupstvo. Parochia-lia. Acta Parochiae Tállya (a továbbiakban: KB Par. APT), *Conscriptio* 1749.

5 A kapuról lásd Csejdy Júlia és Bálint Ádám cikkét ugyanebben a lapszámban.

1. A tállyai r. k. templom keletről, 1911
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs
Központ, Fotótár, Itsz. 2054P

kezetű: kolostorboltozatban végződő dongaboltozat, mélyen bemetsződő fiókokkal. A hajó nyugati szakaszában kétpilléres, falazott karzat, a karzatalj három keresztboltozat-szakaszos. A karzatalj déli szakaszából keresztboltozatos toronyalj, középső szakaszából

dongaboltozatos raktárhelyiség nyílik. E két helyiség folytatásában, a karzat északi szakaszának nyugati szomszédságában van a dongaboltozatos karzatlépcsőház, amelynek csak kívülről, a templomkertből van bejárata, és a raktár fölötti dongaboltozatos helyiségbe vezet, ahonnan a karzat és a toronyfeljárat is megközelíthető. A szentély északi oldalához épített sekrestye két keresztboltozat-szakaszos (3a–b kép).

A templom középkori formáját illetően kevés a támpontunk. Az 1931-es felújításkor (boltozatcsere és a hozzá kapcsolódó belső esztétikai felújítás), valamint a később 1982-ben történt felújítása előtt, 1981-ben végzett vakolatleverés során ugyan kerültek elő középkori részletek, de – noha utóbbiról született építéstörténeti megállapításokat is megfogalmazó, rövid jelentés – szisztematikus és dokumentált fal-, illetve épületkutatás egyik alkalommal sem volt.⁶ Az 1706-ban és 1721-ben zajló református-katolikus birtokperек tanúvallatási jegyzőkönyvei szerint a református birtoklás idején, az 1650-as évek végén és az 1660-as években nagymérvű építkezés folyt az épület nyugati részén.⁷ Az 1688-as visszafoglalás utáni első, 1693-as katolikus vizitáció elismerve, hogy a boltozat nagyobb részét (vagyis a hajó boltozatát, mert a szentélyt és boltozatát az építkezés a tanúvallomások szerint nem érintette) az eretnekek építették, a templomnak a református birtoklás során fennálló, illetve kialakult állapotát írják le: boltozatát vasos kőoszlopok tartják, kétoldalt fakarzatai vannak.⁸ A visszafoglalás után azonban ez az állapot nem sokáig maradt fenn: az 1700-as vizitáció a karzatokat nem említi, és mivel a katolikus liturgiának nem felelt meg, hogy a szentélyben miséző papot az oltárhelytől a bejáratig a templom hosszában, középen sorakozó öt oszlop takarja, már 1700-ban elhatározták, hogy az oszlopokat és a boltozatot lebontatják, és újat építtetnek.⁹ Az építkezés 1714-ben kezdődött,¹⁰ de a plébános váratlan halála miatt hamarosan abbamaradt és évtizedekre leállt: 1747-ben a hívek azt panaszolják, hogy csak a szentély fölött van boltozat, a hajó fölött csak

6 Tállya, plébániai irattár (a továbbiakban: TPII), Templom, plébániai építés-renoválás ügye. 1. Templomrenoválás (1935) (a továbbiakban: VIII.f2.1.): *A tállyai róm. kath. [templom] újjáépítésének naplója*, 1931. szeptember 14. – december 20. (szeptember 25.); ifj. PÉTERV István: *Népi műemlék kutatás [...] Ond és Tállya községeiben, I. rész: általános tájékozódó vizsgálat*, 1958. november 10–15. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (a továbbiakban: MÉM MDK), Népi Archívum. (A szöveg a tatarozás idejéül a húszas éveket jelöli meg, ez azonban az adatközlő vagy az adatfelvevő tévedése lehet, mert az 1920-as években nem, hanem 1931-ben és 1940-ben volt felújítás.); DÉRSHV Mihály–GÉCZV Csaba: Tállya, Rákóczi utca. Római katolikus templom. *Magyar*

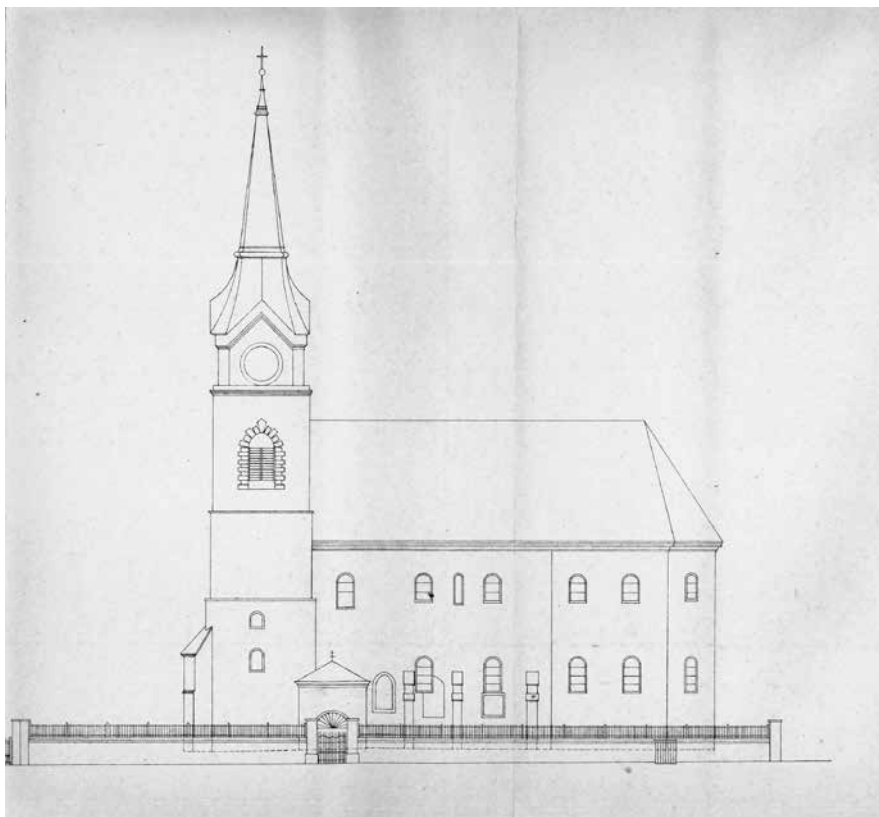
Műemlékvédelem, 9. 1984. 494.

7 HÉZSER Emil: *A tállyai ev. reform egyház története 1540–1900*. Budapest, Európa Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1900. 40–42.; „a Tornyt fundamentumostul a Templomot pedig az Praedikáló Széktől fogva a Calvinisták építették” (1706) (Uo. 56.); „a Templomnak az Torony felől való részét az Calvinisták rakatták, fen álván már akkor a Napkelet felüli részi” (1721). (Uo. 69.)

8 AACass, Košické biskupstvo. Districtualia (Hegyaljai vizitációk) (a továbbiakban: KB Distr.) Nr. 2. (1693)

9 AACass KB Distr. Nr. 3. (1700)

10 AACass KB Par. APT *Conscriptio* 1749.

2. A templom déli homlokzata. BME építészmérnök hallgatók nyári városfelmérései, 1993
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, Itsz. D 36973

ideiglenes fatető, amely vihar esetén úgy recseg és ropog, hogy rettegnek, hogy a nyakukba esik és agyonüti őket.¹¹ Az építkezés 1753-ra fejeződött be;¹² a templom ez építkezés során készült barokk boltozatának túlnyomó részét bontották le 1931-ben.¹³

A 17. századi építkezés oka és mibenléte egészen nem tisztázott. Épületkutatás híján hipotézisek felállításának ezzel kapcsolatban nincs sok értelme, ezért egyelőre csak azt a kérdést tesszük fel, hogy biztos-e, hogy a tanúvallomásokat csak egyféleképpen – „a templom nagyon kicsinynek bizonyult, [...] nem akarták lerom-

bolni, hanem annak kibővítését, illetve északnyugoti irányban való meghosszabbítását határozták el”¹⁴ – lehet értelmezni.

Tény, hogy a templom nyugati részének térszerkezése szokatlan megoldásokat mutat: a mai formájában kora barokk déli kapu a hajó utolsó szakaszába, a 18. századi karzataljba nyílik, a torony pedig nem a nyugati homlokzat középtengelyében áll, hanem – déli falsíkjával a hajó déli falsíkjának folytatásában – a nyugati homlokzat déli szakaszához kapcsolódik. Feltűnő az is, hogy bár az 1981-es jelentés szerint a hajó déli és

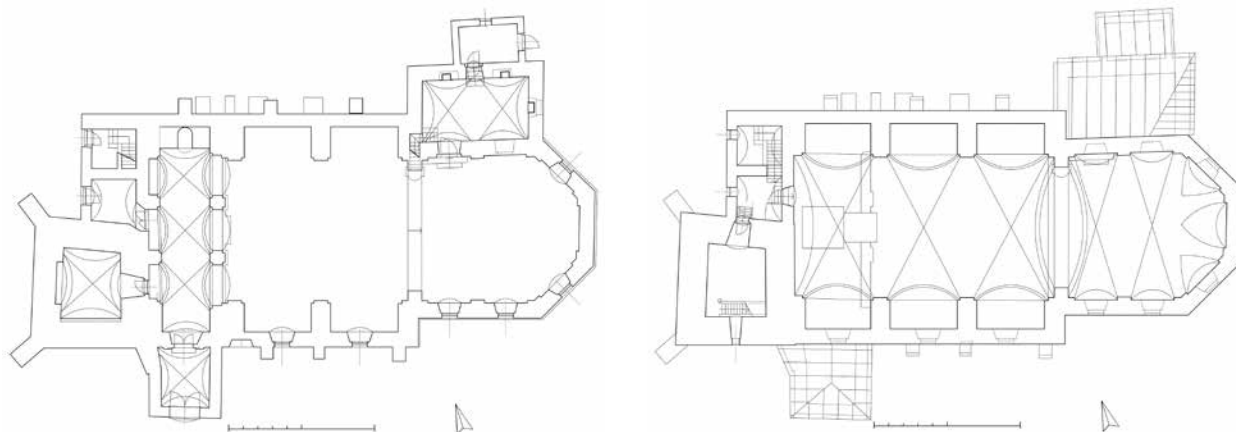
11 AACass KB Par. APT *Ad pedes* (A tálliai hívek Barkóczy Ferenc egri püspöknek, 1747. január 9.)

12 AACass KB Par. APT *Conscriptio* 1776.; AACass KB Par. APT Can. vis. 1779.

13 A szentély boltozatának „építésénél egy elbontott épület köveit használták. Van ugyanis a bolthajtásban a többi kővel vegyesen faragásokkal és színezéssel ellátott néhány kő, amely arra enged következtetni, hogy egy lebontott templom, vagy templomrész köveit

használták fel” – állapították meg az 1931-es bontási munkák során. *A tálliai templom 1931* (ld. 6. j.). Bár az 1981-es jelentés állítja, hogy „a sokszögű szentély [...] barokk kori” (DÉTSHV–GÉCV 1984 [ld. 6. j.]), a szentély újkori (újja)építését egyértelműen megerősítő forrás egyelőre nem ismert.

14 HÉZSER 1900 (ld. 7. j.). 40–42. Hézser forrásai a református-katolikus birtokpercek az előbbieken már hivatkozott és idézett tanúvallatási jegyzőkönyvei: 1706: 55–58, 1721: 66–75.

3a–b. Hernyák Emese: A templom alaprajza (a: földszint, b: karzatszint), 2011

északi fala mintegy 2/3 magasságig középkori – a külső felújítás során történt vakolatleverés a déli hajófalán gótikus ablaknyílásokat, az északon lefaragott párkánykősort hozott napvilágra –, támpillérei jelen tudásunk szerint nem középkoriak: az 1981-es jelentés szerint a hajó támpillérei barokk koriak,¹⁵ azonban a templom 1714-es, részben megvalósult átépítési tervrajzán egy támpillér sincsen feltüntetve (4. kép),¹⁶ 1872-ben felvett alaprajzán is csak kettő.¹⁷

Középkori templom(hajó)nak általában szokott lenni déli kapuja. Ha volt a tályai templomnak a középkorban déli kapuja, úgy az – az 1981-es megfigyelésnek a hajófalakra vonatkozó, az előző bekezdésben idézett félmondata alapján, feltéve, hogy a középkori hajó legalább olyan hosszú volt, mint a jelenlegi – csak a mostani déli kapu helyén lehetett, mert a vakolatleverés alkalmával nyomai máshol nem mutatkoztak, továbbá ebben a tengelyben középkori ablaknyílást sem találtak. Ez esetben a középkori templomnak vagy nem volt a déli kapuval együttműködő nyugati karzata, vagy ha volt, akkor a hajónak kellett egy sza-

kasszal hosszabbnak lennie, hiszen csak így nem nyílt volna a kapu a karzataljba.¹⁸ Elképzelhető az is, hogy a templomnak a középkorban nem volt déli, hanem csak nyugati kapuja: a nyugati hajófal északi szakaszának hossza még a torony megléte esetén is elegendő egy bejárathoz. Volt is itt kapu, méghozzá a déli kapu nyílásának szélességével nagyjából megegyező szélességű, mely a régi, egyhelyiséges pillérházból nyílt a karzataljba. Kora ismeretlen, az új pillérház építése alkalmával falazták el, nyomait a karzatalj északi szakaszának nyugati falán lehetne keresni.¹⁹ Analógiának a nyírbátori református templom (volt Szent György-templom) kínálkozhatna: építésének első három periódusában valószínűleg csak nyugati kapuja volt, majd a harmadik periódus során, a 15–16. század fordulóján az új szentély emelése mellett nyugat felé karzattal és lépcsőtoronnyal toldották meg a hajót, s mivel a korábbi nyugati kapuarchitektúrát akarták újra felhasználni, a tornyot aszimmetrikusan helyezték el.²⁰ A torony helyzetét Tályán is kielégítően indokolná a vele együttműködő nyugati bejárat.

15 DÉTSHY–GÉCZY 1984 (ld. 6. j.).

16 AACass KB Par. APT *Delineatio Ecclesiae Tallyensis*, 1714, 1747. A hajó a terv szerint, befelé húzott pillérekkel lett megépítve, eredetileg nem terveztek hozzá külső támpilléreket. Mivel ehhez – a tervezett állapotot mutató – laphoz az aktuális állapotot rögzítő felmérés nem tartozik, nem tudhatjuk, hogy a külső reprezentatív, ám végül meg nem valósult kiépítése érdekében nem bontottak-e le korábbi támpilléreket. A tervrajz készítőjéről, Joannes Francz eperjesi mesterről lásd Csejdy Júlia és Bálint Ádám e lapszámban közölt tanulmányának 50. jegyzetét.

17 AACass KB Par. APT *A' Tályai Rom. Chat. Templom és Lelkészi lakot*

illető alap rajza. Ki atta Gálffy János 1872^{dik} év Julius 16 napján.

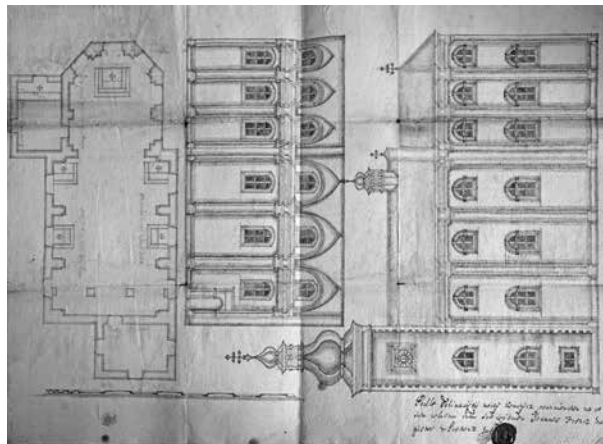
18 Az 1693-as vizitáció kétoldalt – értelemszerűen a hajó nyugati végében, a már álló toronnyal szomszédos hajószakaszban és keleten, az egykori szentélyben – épített fakarzatokról ír. Ezeket azonban a reformátusok építették: katolikusok a szentélyben nyilván nem emeltek karzatot, a jelenlegi helyén álló középkori nyugati karzat létét pedig, mint írtam, éppen a déli kapu pozíciója teszi valószínűtlennek. AACass KB Distr. Nr. 2. (1693)

19 A pillérház(ak)hoz lásd a 37. jegyzetet.

20 SIMON Zoltán: Adalékok a nyírbátori református templom építéstörténetéhez. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle*, 44. 2009. 143, 150.

A tornyot a források szerint fundamentumostul a kálvinisták építették.²¹ Ez ugyan egybevág azzal az 1981-es megfigyeléssel, mely szerint a torony gótikus faragott kövek felhasználásával, a barokk korban épült,²² kérdés viszont, hogy ez a megállapítás, amely bevalóttan csak a vakolatától megfosztott külső falfelület (ami lehet köpenyfal felülete is, ha mondjuk a tornyot csak javították vagy magasították) szemrevételezésére alapoz, teljes mértékben helytálló-e. Olaszliszka 1632–1634 között építették újjá a templomtornyot.²³ Sztéhló Ottónak a tállai templom egykori kinézetéről egy „szabadkézi régi rajz utáni vázlatát”²⁴ (5. kép) szemügyre véve nem kizárt, hogy Táallyán is hasonló volt a cél: őrtoronyként is szolgáló, az e funkciónak megfelelő magasságú és szilárdságú torony (ki)építése. Akár újonnan épült a torony, akár csak megerősítették-magasították, árnyékában egy nyugati kapu csak alárendelt szerepet játszhatott, ezért a jelenlegi, kora barokk architektúrájú déli kaput – lett legyen középkori előzménye vagy sem – nemcsak stiláris és történeti megfontolásokból, hanem emiatt is a református építkezéshez köthetjük.

A hajó és a szentély jelenlegi boltozatai – a kápolnákat egymástól elválasztó barokk falak, azaz befelé húzott támpillérek közötti hevederek kivételével – a 18. századi boltozatok 1931-ben készült rabicszerkezettől replikái. A 18. századi boltozat előtt a szentélyben feltehetően középkori boltozat volt,²⁵ a hajóban a reformátusok által épített 17. századi boltozat, középsorokra terhelte boltszakaszokkal.²⁶ Nem tudjuk, hogy ennek mi volt az előzménye, vagyis, hogy mit váltott fel. A hajó fesztávolsága tizennégy méter, a falak vastagsága kevesebb, mint egy méter, külső támpilléreinek középkori eredetéről egyelőre nincs tudásunk.²⁷ Ilyen adottságokkal térostsítás nélküli gótikus boltozat csak akkor képzelhető el, ha a befelé húzott támpilléreknek

4. Johannes Francz eperjesi mester: A templom részben megvalósult átépítési terve, 1714, 1747
Arcibiskupský Archív v Košiciach–Archivum Archidioecesis Cassoviensis. Košické biskupstvo. Parochialia. Acta Parochiae Táallya. Delineatio Ecclesiae Tallyensis, 1714, 1747

vannak középkori előzményei, azaz a fesztávolságot a megfelelő méretre csökkentő, a boltozati nyomást az épületen belül felvevő gótikus támpilléreket rejtene, ám a déli hajófal külső felületén jelzett gótikus ablaknyílások és a hajó belső tagolása között nehéz bármiféle szerkezeti kapcsolatot találni. A háromhajós megoldás sem valószínű, mert a mellékhajók túl szűkek lettek volna. Így leginkább a kéthajós, középpillérsoros megoldás jöhet szóba. A kassai ferences templom támpillérek nélküli hosszaházának fesztávolsága, falvastagságai a tállaiakéhoz közeli értékeket mutatnak; itt a kutatás kéthajós rendszer egykori meglétét igazolta.²⁸ Mindazonáltal valamiféle fáfödém egykori megléte sem zárható ki teljességgel.

21 Lásd a 7. jegyzetet.

22 DÉTSHV–GÉCZY 1984 (ld. 6. j.).

23 Kovács József: *Olaszliszka*. Olaszliszka–Sárospatak, 1998. 74. A torony építési tábláinak szövege: 255–256.

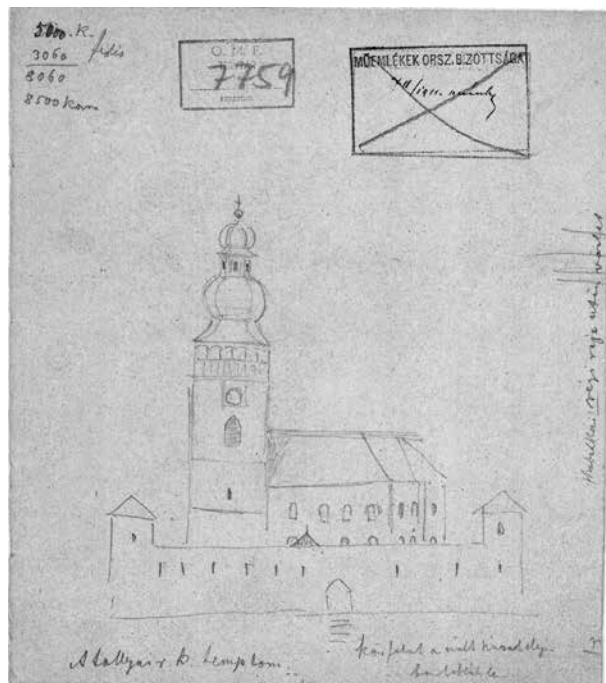
24 MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 7759. A torony óraszint fölötti, fából készült őrterasza, lanternával ellátott kettős hagymasisakja e vázlat tanúbizonysága szerint olyan lehetett, mint amilyent Johann Hacker budai mester tervezett 1737-ben a tabáni régi szerb székesegyház számára (Johann HACKER: *Az 1697-ben épült székesegyház meg nem valósult sisakjának tervrajza, 1737*. Újvidék, Matica Srpska Kézirat-tára, ltsz. M.3.065; közölve: *Szerb székesegyház a Tabánban: az eltűnt Rácváros emlékezete*. Kiállítási katalógus. Szerk. Csáki Tamás–Golub Xénia. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2019. 342. kat. 711., 104. kép).

25 Lásd a 13. jegyzetet.

26 Lásd a 8. és a 9. jegyzetet.

27 Lásd a 16. jegyzetet.

28 KRCHO János–SZEKÉR György: Adatok a kassai ferences templom középkori építéstörténetéhez. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok*. (Művészettörténet – műemlékvédelem, 7.) Szerk. HÁRIS Andrea. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994. 337 skk. A szerzetesi templomokra inkább jellemző kéthajós elrendezés a Szepesség plébániatemplomaiban is gyakori, lásd Poprádfelka (Vel'ká, Szlovákia), Szent János apostol tiszteletére felszentelt plébániatemplom, Leibic (Lubica, Szlovákia), Nagyboldogasszony-plébániatemplom (DIVALD Kornél: *Építészeti emlékek*. [Szepessármegye művészeti emlékei, 1.] Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, Szepessármegyei Történelmi Társulat, 1905. 54–55, 56–57). A szepességi kéthajós templomokról lásd Juraj ŽÁRV: *Dvojilodové kostoly na Spiši*. Bratislava, Tatran, 1986.

5. Sztzehlo Ottó: A templom az 1861-es tűzvész előtt, 1911
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs
Központ, Tervtár, ltsz. R 7759.

Összegezve az eddigieket: a jelenleg rendelkezésünkre álló forrásokból nem bizonyítható, hogy a 17. századi református építkezés során a hajó nyugat felé meg lett hosszabbítva. Bizonyos viszont az, hogy (új) boltozatot kapott ekkor, ezért a református-katolikus birtokperek tanúvallomásainak az a kitétele, hogy a templomot a prédikálószéktől a kálvinisták építették,²⁹ talán inkább csak a hajó boltozatára, mintsem falainak meghosszabbítására vonatkozik. (Már csak azért is, mert a férőhelyek számának növelését karzatokkal is meg lehetett oldani.³⁰) A torony „fundamentumostul” való építése pedig úgyszintén inkább az alapok megerősítésével járó, nagyobb mértékű átalakítás, semmint zöldmezős beruházás lehetett.

29 Lásd a 7. jegyzetet.

30 Lásd a 18. jegyzetet.

31 1563, 1591: *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő*, 8. 1886. 5–6. sz. 218–219.

32 Vagy mind az öt oszlopot a reformátusok építették, vagy – ha két-hajós volt a középkori tér – az is elképzelhető, hogy a gótikus boltozatot tartó pillérsort további támaszokkal kiegészítve használták fel az építkezésnél.

33 A 18. századi katolikus építkezésnek ezen túl is lehetett felekeze-

Okot a 17. századi építkezésre, boltozatépítésre a hajó középkori födémének és nyugati részének állagromlása, pusztulása, a torony megerősítésére a háborús idők fenyegetései is könnyen adhattak. A 16. századból két adat is van arra, hogy a tállyaiak Kassáról kértek zsindelet a templom tetejének háborúság utáni helyreállításához.³¹ A templom tetőjének megrongálódása, égése, a beszakadó tetőgerendák károsíthatták a födémeket, a beomló födémek az őket hordó falakat; az őrtorony szükségességének indoklására pedig kár szót vesztegetni. Megfontolandó az is, hogy az 1931-es boltozatcserét megelőző vizsgálat (részletes ismertetését lásd a cikk vonatkozó részében) az alapozást alulméretezettnek minősítette, és rámutatott arra is, hogy a déli oldalon az eredendően észak–déli lejtésű terepen mélysége sem megfelelő, mert a feltöltés miatt itt nem éri el a talaj alsó, szilárd rétegét. Ha a 18. századi építkezés – hajófalak magasítása, új boltozat építése – előtti épülethez az alapozás vastagsága megfelelő is volt, nem zárhatjuk ki, hogy a sekélysege már az azt megelőző időkben is okozhatott gondokat.

Bármilyen is volt a 17. századi építkezés oka, az öt vaskos kőoszlop alkalmazása statikai biztosítás iránti igényre utal.³² Nem is ilyen jellegű probléma miatt kezdtek az új építkezésbe a katolikusok a 18. században, hanem mert, mint fentebb említettük, az oszlopok akadályozták a szentélyben végzett liturgia követését.³³ A befelé húzott pillérekre terhelt új boltozattal sem volt bő száz éven át olyan mértékű gond, ami írásos nyomot hagyott volna: a boltozat állapotának nagymérvű romlására utaló első iratok az 1861-es, a fél városra kiterjedő, a templom teljes fedélszékét elpusztító tűzvész³⁴ utáni időszakból, az 1870-es évekből származnak. Ekkor vált szükségessé a hajó falainak megtámogatása: míg a templom 1872-ben felvett alaprajzán csak a déli hajófal mellett van feltüntetve két támpillér, addig a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) megbízásából 1911 szeptemberében Sztzehlo Ottó építész által felvett alaprajzon már a mindmáig meglévő három déli és három északi hajófaltámpillér látható (6. kép).³⁵ 1874-ben a templom boltozatának állapota, főleg a karzat fölötti boltozaté aggasztó volt.

ti oka. Mivel a reformátusok a birtokperek során az általuk végzett építési munkák okán formáltak jogot a templomra, a vitat(hat)atlanul általuk épített boltozat lebontásával ezt a hivatkozási alapot lehetett kiiktatni. Ugyanez áll a déli kapura és a torony felső szintjeire (őrszint, tetőterasz) is, amelyeket az 1714-es tervrajz szerint szintén meg akartak szüntetni (AACass KB Par. APT *Delineatio Ecclesiae Tallyensis*, 1714, 1747).

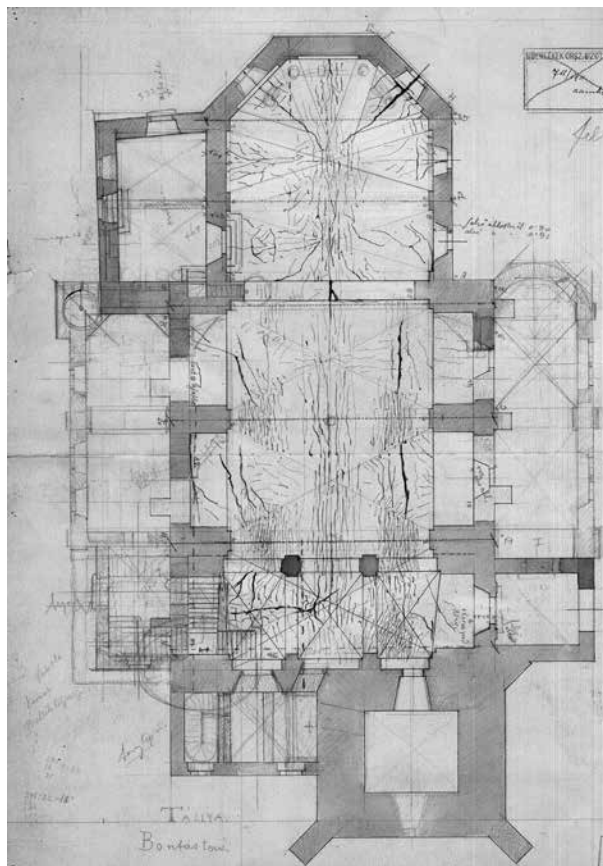
34 AACass KB Par. APT. (Szent-Iványi Vince uradalmi képviselő Fábry Ignác kassai püspöknek, 1861. augusztus 17.)

35 MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 7758.

Ezért az egyháztanács az uradalmi igazgatóhoz fordult intézkedés végett,³⁶ nem is eredménytelenül: a veszélyt elhárították, a karzat fölötti boltozatot kijavították, oldalfalait a további repedezések ellen biztosították, erős vaspánttal összehúzták, a régi pillérház helyett új, nagyobb támaszpéldet emeltek.³⁷ A régi, az 1867-es kataszteri térképen már jelzett pillérház látható az 1872-es alaprajzi felvételen is: a torony északi falához és a templom nyugati homlokzatához épített, nagyjából négyzetes alaprajzú, kívülről és a karzatalj felől is megközelíthető, a toronyfeljáratot magában foglaló toldalék volt. Az új pillérház két önálló térrészből álló toldalék, melynek építéskor a régi pillérház karzatalji bejáratát elfalazták, mivel a tengelyébe válaszfal épült; déli részének külső és karzatalji – a torony északkeleti sarkába belevágó, ferde bélletsíkú – bejáratot is, az északi résznek csak külső bejáratot nyitottak.

1897-ben az egyházközség újfent a patrónushoz fordult, mert a toronypárkányok bomladoztak és hullottak, a templom boltozatán az orgona fölött lyuk tátongott, a torony- és templomtető több helyen beázott, ami miatt alépitményei napról napra romlottak. Az uradalom a kért javításokat ismét elvégezte,³⁸ de ezek sem állították meg a boltozat állagromlását.

Újabb tíz év elteltével már nyilvánvalóvá lett, hogy a problémák alkalmi javításokkal nem orvosolhatók, ehelyett legalábbis részleges bontás és újjáépítés szükséges. 1908-ban költségvetés készült a chorus [karzat] feletti boltozat bontására és újjarakására, illetve az ehhez kapcsolódó járulékos munkálatokra, továbbá a szentély végfalán lévő továbbrepedés és falkinyomás meggátolásának bevasalási munkáira, valamint a bejárat kis előcsarnok nyílásán lévő továbbrepedés bevasalási munkájára.³⁹ Kivitelezésre nyilvánvalóan nem került sor, hiszen 1911-ben a templom „a legrozogább állapotban van, másrészt pedig [...] igen kicsi, s így feltétlen javításra és kibővítésre szorul” – írta a plébános augusztus elején a MOB-hoz intézett beadványában, melyben az

6. Sztelho Ottó: Bontási terv, 1911.

Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, Itsz. R 7758.

épület műemlék mivoltára hivatkozva azt kérte, hogy a bizottság a templom „kijavítása és kibővítése céljából szakértőt kiküldeni és a szükséges tervezetet díjtalanul elkészíttetni méltóztassék”.⁴⁰

36 A templom jó karban tartása a patrónus, ez idő szerint herceg Breitenheim Ferdinándné Schwarzenberg Karolina kötelessége volt.

37 TPII B12 Egyháztanács jegyzőkönyvek (a továbbiakban: B12), *A tálylai Rom. Kath. hitközség és Egyháztanács jegyzőkönyve*, 1869. június 6. – 1880. november 7. (1874. április 6., május 21., július 18.)

38 TPII B12, *A tályai R. K. hitközség és Egyháztanács jegyzőkönyve*, 1881. március 23. – 1900. április 22. (1897. április 19.) Amikor a tornyot javították, a lehulló törmelék megrongálta a bejárat előcsarnok tetőjét (Uo. 1897. szeptember 12.).

39 TPII VIII.f2.1. Bényey István tervező építőmester, építési vállalkozó: *Előmeretes költségvetés számítás a tályai rom. kath. templom ezuttal szükséges helyreállítási munkáiról*. Sátorajújhely, 1908. augusztus 7.

A tervezett helyreállítás előmunkálataként „betapasztották a templom belsejében a repedéseket, hogy megfigyeljék, azok nagyobbodnak-e”. MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1927/60. (Láczay Fritz Oszkár a MOB-nak, 1927. február 20.)

40 MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1911/587. (Köhler Jakab plébános a MOB-nak, 1911. augusztus 2.) Utóbb ugyan a MOB leszögezte, hogy az épület „a törvényben meghatározott feltételek szerint fenntartandó műemlékeink közé nem sorolható”, mégis, mivel úgy találták, hogy „feltétlenül szükséges, hogy a kibővítés szak- és stílszerűleg a mai emlékebe való harmonikus beilleszkedéssel történjék”, megadta a kért szakmai segítséget (MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1912/144. [A MOB a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak, 1912. március 4.]. A MOB-nak egyébként

A MOB szeptember elején Sztzehlo Ottó másodépitész küldte ki a helyszínre,⁴¹ aki felvételi rajzokkal⁴² és fényképekkel⁴³ ellátott jelentést⁴⁴ készített a templomról, majd rövid időn belül bővítési terveket és költségvetést is, melyet a MOB 1911. december 18-i rendes ülésén történt elfogadásuk után a következő év elején továbbították a plébánosnak.⁴⁵ A boltozat repedéseit⁴⁶ Sztzehlo a tervhez készített költségvetés tanúsága szerint kövővasak beépítésével és vakolással kívánta kijavítani.⁴⁷

Az egyházközség az építkezés anyagi fedezetének biztosításához a Vallásalap hozzájárulását kérte. A MOB a kérést a bővítés tekintetében támogatta, javasolva, hogy „a hívek lelki szükségletének a templom kibővítésétől nagy mértékben függő kielégítése a vallásalapból megfelelő segélyben részesülés által elősegíttessék”.⁴⁸ Bár Sztzehlo még 1912-ben és 1913-ban is dolgozott az átalakítási terveken,⁴⁹ azoknak egyetlen eleme sem valósult meg: noha közvetlenül a háború előtt közadakozásból 40 000 korona gyűlt össze, felhasználni már nem tudták, mert a sorozások miatt nem volt munkakerő a munkák elvégzésére, s idővel a pénz is teljesen elértéktelenedett.⁵⁰

Az első világháborút lezáró trianoni szerződéssel az ország nemcsak területet, lakosságot, hanem jelentős

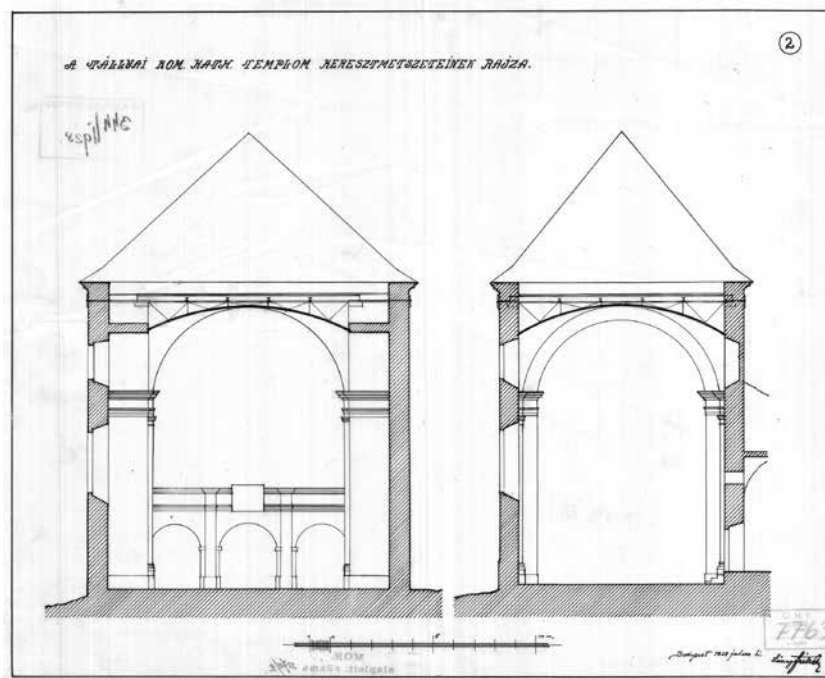
számú és értékű műemléképületet is veszített. A MOB az 1920-as években kezdett foglalkozni az addig a nagy középkori műemlékek árnyékában kevés figyelemre méltatott, középkori eredetű, de a későbbi századokban javarészt átépített falusi templomokkal.⁵¹ Mivel Sztzehlo Ottó már 1923-ban elhunyt, 1926-ban a MOB Lácay Fritz Oszkár építésmérnökkel⁵² mérte fel ismét a boltozat állapotát. Lácay 1926 novemberében és 1927 februárjában helyszínel Tállyán; két részletes, rajzi mellékletekkel ellátott jelentésben rögzítette vizsgálati tapasztalatait, következtetéseit és megoldási javaslatait. Megállapította, hogy az összes boltozati vállpont ki van mozdulva és a déli hajófal erősen dől kifelé, az addigi próbálkozások a boltozat romlásának megállítására pedig azért nem jártak sikerrel, mert a boltozat fölötti – az építésükkel egyidejűleg, majd az 1880-as években pótlólag beépített⁵³ – vonóvasak túl magasan vannak, a külső támpillérek pedig túl alacsonyak ahhoz, hogy hatékonyak lehessenek. A romlás okai számosak. Egyrészt a falak alapozása alulméretezett, ráadásul a déli oldalon a terep lejtése miatti feltöltés okán el sem éri a szilárd altalajt, mint az északi oldalon, másrészt a boltozat szokatlanul vastag, ami különösen a szentélyben problémás, ahol sem külső, sem belső támpillérek nem erősítik az alaphoz hason-

először, még 1901-ben Bunyitay Vince tett jelentést a tállyai templomról (MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1901/47), ez az irat azonban sajnálatos módon lappang vagy – még valószínűbben – megsemmisült.

- 41 MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1911/587. Sztzehlóról: *Műemlékvédelem törvényi keretek között*. Szerk. TAMÁSI Judit, a szerk. munkatársa: BARDOLY István. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 2001. 72.
- 42 MÉM MDK, Tervtár, Itsz. R. 7751, R. 7752, R. 7753, R. 7757, R. 7758 (d. n.), R. 7766 (1911. szeptember 5.).
- 43 MÉM MDK, Fotótár, Itsz. 2054P (ld. az 1. képet), 2055P, 2056P, 3152P.
- 44 MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1911/711. (Sztzehlo Ottó a MOB-nak, 1911. szeptember 26.)
- 45 MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1912/100. (A MOB Bernáth Béla országgyűlési képviselőnek, 1912. március 2.); MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1911/711. (A MOB Köhler Jakab plébánosnak, 1912. január 29.); TPII VIII. f.2.1. *Tállya. A rom. kath. templom helyreállítása és átalakításának költségvetése*, 1911. november 23. Az elfogadott tervek: MÉM MDK, Tervtár, Itsz. R. 7754, R. 7755; a tervsorozat harmadik darabja a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (T 13 No. 5/23). Pauszon: MÉM MDK, Tervtár, Itsz. R. 7773 („1911. oct. 16.”), R. 7784 (d. n.). A *Népszava*, „a fölíratozók (papok és urak)” kérvényére azonmód osztályharcos szemléletű jegyzettel reagált: A tállyaiak nagy nagy baja. *Népszava*, 40. 1912. 60. sz. (1912. március 10.) 8.
- 46 Sztzehlo felvételi-bontási tervére (MÉM MDK, Tervtár, Itsz. R. 7758) a boltozati repedéseket aktuális állapotukban Lácay Fritz Oszkár jelölte rá másfél évtizeddel később: „A nagyobb repedések helyeit a Sztzehlo-féle felvételi terven színes tintával tüntettem fel.” MÉM MDK,

Tudományos Irattár, MOB iratok, 1926/436. (Lácay Fritz Oszkár a MOB-nak, 1926. november 15.)

- 47 TPII VIII. f.2.1. *Tállya, költségvetés 1911* (ld. 45. j.).
- 48 MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1912/144. (A MOB a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, 1912. 04. 03.) Az egyházközség szerette volna a toronysisak 1861-es tűzvész előtti formáját is rekonstruáltatni (Sztzehlo költségvetése ennek a költségeit is tartalmazta), ezt azonban a MOB már felesleges fényűzésnek tartotta, ezért nem támogatta.
- 49 1912: MÉM MDK, Tervtár, Itsz. R. 7756 (1912. II.), R. 7761 (d. n.), R. 7770 (d. n.), R. 7771 (1912. február), R. 7780 (1912. február 7.), R. 7782 (1912. II.), R. 7783 (1912. február 7.); 1913: R. 7767 (d. n.), R. 7768 (1913. V. 31.), R. 7769 (d. n.), R. 7772 (1913. május), R. 7774 (d. n.), R. 7775 (1913. VII. 31.), R. 7776 (1913. VI. 5.), R. 7777 (1913. VI. 5.), R. 7779 (1913. május), R. 7781 (1913. V.), R. 7785 (1913. VII.), R. 7786 (1913. május).
- 50 TPII VIII. f.2.1. [A Tállyai róm. kath. Társadalom önkéntes templom-építő bizottsága] *Klebelsberg Kúnó vallás- és közoktatásügyi miniszternek*, p. 1931. augusztus 6., illetve UőK: *A jó szívű lelkekhez*, 1931. augusztus 10. E levelekből az is kiderül, hogy a háború alatt a templom két – összesen tizenkilenc mázsá súlyú – harangját és orgonájának több mint ötszáz sípját rekvirálták. 1931-re a harangokat sikerült újraöntetni.
- 51 GRANASZTÓINÉ GVÖRFFY Katalin: A Műemlékek Országos Bizottságának tevékenysége a trianoni békekötés után. In: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. (Művészettörténet – műemlékvédelem, 9.) Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996. 145–169; *Műemlékvédelem törvényi keretek között* 2001 (ld. 41. j.). 68 skk.
- 52 Lácay Fritzről lásd GRANASZTÓINÉ 1996 (ld. 51. j.). 157.
- 53 Valójában az 1870-es években, vö. 37. jegyzet.

7. Láczy Fritz Oszkár: A hajó és a szentély keresztmetszete a tervezett rabicboltozattal, 1928 Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, Itsz. R 7763.

lóan alulméretezett falat, noha a szentély boltozatának feszítávjá a hajó boltozatáéval megegyező. A szentélyben a boltozati nyomóerőt felfogják a vonóvasak, a hajó két keleti sarkában a szentély, a délnyugatiban a torony tömege; az északnyugati sarokban a pillérház tömege az utólag beépített vonóvasakkal együtt sem tudja ellensúlyozni a nyomást, így ez a templom boltozatának legérzékenyebb pontja. Súlyosbította a helyzetet, hogy az épületen évtizedekig nem volt ereszcsonna, így a tetőről leömlő víz alámosta a falakat, továbbá hogy az 1861-es tűzvész után a boltozatok fölött másfél évig csak ideiglenes deszkafedés volt, ami igen kevésbé tudta védeni a szerkezetet a fagy és eső állékonyságromboló ha-

tása ellen.⁵⁴ Láczy a két megoldási lehetőség – a régi boltozatok megtartása és biztosítása, vagy bontás és formailag a régivel megegyező, könnyű, rabicszerkezetű boltozat építése – közül egyértelműen az utóbbit találta technikailag megfelelőbbnek és műemléki szempontból is elfogadhatónak.⁵⁵ Noha ez a legsürgősebb munka a Sátoraljaújhelyi Államépítészeti Hivatal költségvetése szerint 5300 pengőből kijött volna, az egyházközség a boltozatcserét és a járulékos munkákat egy ütemben akarta megvalósítani.⁵⁶ 1928 júliusára Láczy elkészítette a terveket (7. kép) és a teljes, 19 277 pengőre rúgó költségvetést,⁵⁷ ám ezt az összeget az egyházközség még évekig nem tudta előteremteni.

54 A boltozat bontásánál az is kiderült, hogy a hajóban „a bolthajtás faragatlan és idomítatlan kőből, téglából és törmelék téglából épült, [...] Megállapítható, hogy az anker vasak keresztben el vannak szakadva”. A tállai róm. kath. [templom] 1931 [ld. 6. j.].

55 MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1926/436. (Láczy Fritz Oszkár a MOB-nak, 1926. november 15.); MOB iratok 1927/60. (Láczy Fritz Oszkár a MOB-nak, 1927. február 20.); rajzmelléklet (kárterkép): MÉM MDK, Tervtár, Itsz. R 7760 (lappang). A Tervtár vonatkozó kartonján, valamint *A magyar műemlékvédelem első évszázada 1846–1949* című kiállítás műtárgyjegyzékében fel van tüntetve (*A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996 [ld. 51. j.].

258. Kat. 233.), de a tervtári egységben nem található.

56 MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1928/14. (Láczy Fritz Oszkár a MOB-nak, 1928. január 10.)

57 TP II VIII. f2.1. Láczy Fritz Oszkár: *Költségvetés a tállai róm. kath. templom boltozatainak lebontásáról* [...] 1928. július 30.; tervek: MÉM MDK, Tervtár, Itsz. R 7763, R 7764, R 7765 (aláírt példányok 1931-ből TP II VIII. f2.1-ben, mint a vállalati költségvetés és kivitelezési szerződés mellékletei). Láczy költségvetésének ismeretében az előző, 5300 pengős költségvetés nehezen hihető – még akkor is, ha csak szigorúan a boltozatcserére készült.

1931 nyarán az ügy Hegedűs Sándor tarcali szőlészeti és borászati főfelügyelő, Tállya város szülöttje jóvoltából vett szerencsés fordulatot: Hegedűs 2000 pengőt ajánlott fel a templom felújítására. Ez a gesztus egyrészt további hasonlókat generált – a régebbi és újabb adományokból augusztus elején már összesen 5000 pengő állt az egyházközség rendelkezésére –, másrészt aktivizálta az egyháztanácsot: augusztus 6-án templomépítő bizottság alakult, melynek legaktívabb tagjai, az egész vállalkozás fő előmozdítói és lebonyolítói Surányi Lajos káplán és Soural Lajos, a Tállyai Hitelszövetkezet alelnöke voltak, díszelnökeinek pedig Köhler Jakab plébános és Hegedűs Sándort kérték fel.⁵⁸ A bizottság ezután egyrészt a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez,⁵⁹ másrészt – drámai hangvételű levéllel – a széles közvéleményhez fordult a templom megmentése érdekében.⁶⁰

Hegedűs újabb, immár 10 000 pengős adománya⁶¹ lehetővé tette a munkálatok megindítását. A kivitelezési szerződést az egyházközség 1931. szeptember 9-én kötötte meg Kovács Lajos szerencsi kőművesmesterrel egy hónapos határidőre (1931. szeptember 22. – október 22.)⁶² a következő munkákra: „a templom főoltárának, négy mellékoltárának, a szószéknek, az ülőpadoknak, az orgonának, a csillároknak, valamint minden a templomban levő felállított vagy falhoz erősített egyéb felszerelési tárgynak, képnek és kegszernek óvatos leszerelése, a szükség szerinti óvatos széjjelszedése és a paplak udvarán levő megadandó helyiségben való óvatos depónálása a templom hajója és szentélye összes boltozatainak (kivéve a hajó pillérei között levő keresztirányú dongaboltozatok) és a diadalívnek lebontása; [...] a hajó és a szentély jelenlegi boltozataival teljesen azonos belső alakkal bíró keresztboltozatainak, fiókboltozatainak és a diadalívnek készítése [...] a függőleges vetületében

körülbelül 300 m² kiterjedésű rabitzszerkezetből; [...] deszka padlóburkolat készítése a templom padlásán [...] szorosan fektetett fenyődeszkákból olyképpen, hogy a rabitzboltozat feletti légtér feltétlen teljesen elzárva legyen; [...] a templom északnyugati sarkán a helyéből kimozdított falazat szakszerű helyreállítása; [...] a szentély délkeleti záradékfalának közepén végigmenő falszakadásnak és a keleti felső sarkán mutatkozó falrepedésnek helyrehozatala; [...] az új boltozatok alsó felületeinek, valamint az egész templom belseje összes látható felületeinek szakszerű háromszori meszelése, a régi részek felületeinek gondos lekaparása és kijavítása után, az összes belső falrepedések kikenésével, a megrongált párkányok kijavításával és utánahúzásával”; majd a munkálatok befejezésekként teljes nagytakarítás és az eltávolított berendezési és felszerelési tárgyak „gondos, szakszerű visszahelyezése az eredeti helyekre, az oltárok és a szószék felállításához szükséges hozzáértő szakemberek alkalmazásával, a korhadás folytán meglazult részeknek a műemléki értéknek kelő figyelembevételével végzendő szükséges szakszerű megerősítésekkel együtt”.⁶³ A vállalkozótól megkivánták azt is, hogy „a templom oltáiról és a szószékről, azok lebontása előtt az újbóli felállítás pontos keresztülvitele céljából [...] 18/24 cm nagyságú, összesen 12 db.” fényképet készíttessen, és „azok egy-egy másolatát az építésvezetőségnek és egy-egy másolatát a Műemlékek Országos Bizottságának” elküldje (8. kép).⁶⁴ Pótlólag vették be a szerződésbe a templom mennyezete feletti villanyvezetékek lebontását és az eredeti állapotba való visszaállítását, valamint a templom előtermének és a sekrestyének a rendbehozatalát, mégpedig külön díj felszámítása nélkül.⁶⁵

A munkák 1931. szeptember 14-én, a Szent Kereszt felmagasztaltatásának napján kezdődtek meg.⁶⁶ Az első

58 TPII VIII.f.2.1. Jegyzőkönyv [...] a Tállyai róm. kath. Társadalom Önkéntes templomépítő bizottság alakuló gyűlésén. Tállya, 1931. augusztus 6. Soural Lajosról: Zemplénmegyei fejek. Zemplénvármegye tíz évvel Trianon után. Szerk. HIRN László. Budapest, Buschmann Nyomda, 1930. (o. n.)

59 Klebelsberg Kúnó vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1931 (ld. 50. j.).

60 „Ennek a [...] városnak katolikus lakosságát állandó rettegés és félelem tölti el, mert a régi és gyönyörű műemlék temploma minden pillanatban összedülhet.” A jó szívű lelkekhez 1931 (ld. 50. j.).

61 TPII VIII.f.2.1. [Cseszkovics István], a Tállyai róm. kath. Társadalom önkéntes templomépítő bizottsága elnöke Hegedűs Sándor szőlészeti és borászati főfelügyelőnek, 1931. augusztus 25.

62 TPII VIII.f.2.1. Építési napló a tállyai r. k. templom helyreállítási munkára, 1931. szeptember 14. – december 17.

63 TPII VIII.f.2.1. Szerződés [...] a tállyai róm. kath. egyház, másrészt Kovács Lajos [...] között a tállyai róm. kath. templom helyreállítási munkáinak végrehajtására, 1931. szeptember 9.; Uo., Részletes vállalati feltételek

a tállyai római katolikus templom boltozatai megújításának munkálataira, 1931. augusztus 28.; Uo., Árajánlat a tállyai róm. kath. templom boltozatainak lebontásáról, [...], 1931. augusztus 28.; Uo., Munkaadási jegyzőkönyv, Tállya, 1931. szeptember 22.

64 Részletes vállalati feltételek 1931 (ld. 63. j.). A fényképeket Lehrbaum szerencsi fényképész készítette el (MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 3889PD, 15221PD, 15222PD, 15223PD, 15224PD, 15225PD). Két felvételt (Szent Erzsébet- és Nepomuki Szent János-oltár) a munkálatok megkezdése után meg kellett ismételni, mert elsőre nem sikerültek: Újjáépítési napló 1931 (ld. 6. j.). (szeptember 16.).

65 TPII VIII.f.2.1. Kivonat a tállyai róm. kath. egyháztanácsnak 1931. évi szeptember 6-án tartott gyűlésében felvett jegyzőkönyvből.

66 Két építési napló készült: egy hivatalos, Kovács Lajos vállalkozó és Čanić István építési ellenőr, a Sátoraljaúj helyi Államépítészeti Hivatal segédmérnökének bejegyzéseivel: Építési napló 1931 (ld. 62. j.), illetve egy nem hivatalos, melyet Soural Lajos vezetett és Hegedűs Sándor megjegyzéseit tartalmazza: Újjáépítési napló 1931 (ld. 6. j.).

napokban kihordták, szétszerelték és/vagy eldeszkázták a templom berendezését,⁶⁷ felépítették az állványt. Szeptember végéig lebontották előbb a hajó boltozatát, majd a diadalívet és a szentély boltozatát.⁶⁸ Október elején megérkezett a vasanyag Diósgyőrből, elkészültek a vasgerendák alátámasztására szükséges (pillérfő-) aláfalazások és betontömbök, zsaluztak, egyidejűleg az állványokról javították a pillérek közötti haránt irányú, megmaradó dongaboltozatokat, az ablakfülkéket és a templomfalakat. Előbb a kisebb összekötő-, majd – egy sikertelen kísérlet után – a nagy vasgerendákat is felhúzták, összeszerelték. Október 12-én kezdődött a rabilolás előkészítése a rabilálók és a tartóvasak elhelyezésével, a következő napon maga a rabilolás. Október 17-re a diadalívet kivéve elkészültek a boltozatok, október 20-tól már a zsaluzatot bontották, a falkötő vasakat szerelték és falazták, a bolthajtásokat igazgatták. Október utolsó napjaiban rabilolták a diadalívet, s a hónap végére befejezték a boltozati tagozatok, díszek húzását, felerősítését is.⁶⁹

A szerződésben rögzített határidő időközben egy hónappal meg lett hosszabbítva: novemberre maradt a szerződésben vállalt boltozati munkák közül a festés⁷⁰ és a padlásolás.⁷¹

Az ugyancsak szerződéses egyéb munkák közül a templom északnyugati sarkának javítási-megerősítési munkái némileg más irányt vettek, mint ahogy eredetileg tervezték. Már szeptember 23-án, a hajóboltozat bontása folyamán kiderült, hogy „a karzat lépcsőzete felett lévő és a terv szerint lebontásra nem kerülő danga bolthajtás teljesen össze van repedezve és be van roskadva [...] feltétlenül kijavítandó”.⁷² Talán ez – ti. hogy itt a terv szerintinél nagyobb szabású beavatkozás volt szükséges – is közrejátszott abban, hogy október elején tárgyalást kezdtek a vállalkozóval „a karzat feljártát áthelyezése és a karzatnak a mostani feljáró helyén való megnagyobbításáról, a karzat feljárónak a torony fel-

8. A főoltár a felújítási munkálatok megkezdése előtt. Lehrbaum szerencsi fényképész felvétele, 1931
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Fotótár, ltsz. 15.221PD

járójából való építéséről”. Néhány nap múlva, a vállalkozóval létrejött megállapodás után elkezdődött a karzat-feljáró áthelyezése.⁷³ Párhuzamosan, október közepén

67 „A főoltáron a felső főpárkány felett minden szobor és kép lebontatott. A szőszékről az összes szobrok levétettek. A négy mellékoltárról a 2-2 szélső szobor s a kiálló díszítések levétettek. A többi bedeszkatott, még pedig a főoltár 116 m², a szőszék 41 m², a négy mellékoltár 100 m², az orgona s fújtató 33 m², összesen 290 m² területben.” *Építési napló* 1931 (ld. 62. j.). (november 9.)

68 A boltozatok bontásáról lásd a 13. és az 54. jegyzetet. A kitermelt, gondosan osztályozott, megtisztított és a templomkerítés mellett depónált jó téglá- és kőanyag későbbi sorsa ismeretlen. A zárszámadás egy tétele, mely szerint ócska anyagok értékesítéséből ötvenkilenc pengő folyt be az építkezés költségeire, esetleg vonatkoztatható rájuk. *Újjáépítési napló* 1931 (ld. 6. j.). (szeptember 22.); *Építési napló* 1931 (ld. 62. j.). (szeptember 28.); TPII VIII.f2.1. A tállyai r. k. országos műemlékű templom renoválási munkálatainak /1931. évi/ zárszámadása, 1934. január 28.

69 A „gerinceknek” és „rosettáknak” nevezett elemek profilrajzait lásd az építési naplóban. *Építési napló* 1931 (ld. 62. j.). (szeptember 22.)

70 „A teljesen a régi mintájára készült” boltozat színe a korábbi egyöntetű szürkésfehér helyett „műépítési utasítás szerint” elefántcsontsárga lett, fehér tagozatokkal. *Építési napló* 1931 (ld. 62. j.). (november 9.)

71 Az októberi esős idő miatt felmerült, hogy esetleg sajtolt téglával készüljön, de végül maradt a deszka. *Építési napló* 1931 (ld. 62. j.). (október 24.; november 14. skk.)

72 *Újjáépítési napló* 1931 (ld. 6. j.). Ugyanezt a bolthajtást Čanić – pontatlanul – „a templom északnyugati sarkán levő oldalhajó feletti keresztboltozat”-ként nevezi meg. *Építési napló* 1931 (ld. 62. j.). (október 2.)

73 Megszűnt a karzatalj északi végében elhelyezkedő lépcső, új épült a pillérház északi részében. Az új lépcső a torony melletti, karzatszint helyiségbe érkezik, innen lehet kimenni a karzatra, illetve átmenni a toronyba.

folyt a másik szerződéses javítási-megerősítési munka, a szentély délkeleti záradékfalának közepén végigmenő falszakadásnak és a keleti felső sarkán mutatkozó falrepedésnek helyrehozatala. A karzatfeljáró áthelyezésével felszabadult helyre az október elején tartott szüreti bál bevételéből az északnyugati falsarok helyreállítása után, november második felében, illetve – mivel írásban nem részletezett okok miatt a már elkészült barlangot vissza kellett bontani – december elején épült meg a lourdesi barlang. Szintén pótmunkaként november közepétől szállította Miskolcra, a Gergely cégtől a vállalkozó a márványmozaik padlóburkoló lapokat, és kezdte meg lerakásukat, egyidejűleg javította a szentély lépcsőköveit,⁷⁴ a karzattartó pilléreket, készítette az oltárok dobogóit. Mindeközben a hajóban és a szentélyben november közepétől az eredeti szerződés szerinti munkák befejezése – festés, az állványzat bontása, az oltárok és a szószék kideszkázása, portalanítása, szobraik és díszítményeik, valamint a berendezés egyéb darabjainak visszahelyezése – folyt.

Az eredetileg, illetve az ugyanazzal a vállalkozóval pótlólag leszerződött munkákon túl az építési bizottság az észszerűség elvétől vezéreltetve, illetve anyagi lehetőségeinek függvényében időközben más mesterekkel további munkákra is megállapodott: Palka József budapesti üvegfestővel⁷⁵ szentképes ablakok készítéséről, Surguta Endre helybéli asztalossal az ablakok javításáról, festéséről és a hiányzó ablaktáblák pótlásáról, Henyecz Sándorral és Klein [Sándor] szerencsi bádoggal előbb a templomtető, majd az ún. „kis épületek” (sekrestye, cinterem, toronyfeljáró) tetőinek befedéséről,⁷⁶ Szabó István szerencsi asztalossal új padok készítéséről, Farkas Károly orgonakészítővel a hangszer javításáról. Október közepén, amikor már biztos volt, hogy a kassai püspökségtől

9000 pengő támogatás érkezik, ezen összeg felhasználásának optimalizálására törekedve az építési bizottság tervbe vette a templom teljes belső festését – a „kis épületek” javításával és festésével egyetemben –, az oltárok rendbehozatalát és a faltöveket, külső lábazat javítását is.⁷⁷

Ezzel a felújítás közben, pótlólag leszerződött munkák olyannyira megszorodtak, hogy a meghosszabbított határidő sem volt elegendő az elvégzésükhöz. Decemberben még javában folyt a színesüveg-ablakok szerelése,⁷⁸ padok beállítása és festése,⁷⁹ az új, kőből készült szentélyrekesztő korlát (*kancler*) szállítása és felállítása,⁸⁰ az orgona javítása és bővítése,⁸¹ majd a felszentelés nyilván jó előre kitűzött napja előtti utolsó héten, amikor a mesterek jószereivel már csak egymást akadályozták és késleltették, a takarítás.

1931. december 20-án, vasárnap „a templomszentelést Háger József prelátus végezte Vaskó József,⁸² Mayer Géza, Csillagh Márton, Braun László, Vilinszky Lajos,⁸³ Köhler Jakab és Surányi Lajos segítségével”.⁸⁴ Az ünnepélyes eseménnyel hosszú történet végére került pont. A templomot ugyanis a visszafoglalástól, 1688-tól mind ez idáig nem szentelték fel, 1691-ben – mint fentebb említettük – csak benedikálva lett.⁸⁵ Az 1931 vége és az 1970-es évek vége – a szentély terének, berendezésének zsinat utáni átalakítása – közötti időszakban fennálló állapotról a műemléki fotótár 1950-re datált fényképe tanúskodik: jól láthatóak rajta a padlóburkoló cementlapok, az új padosorok a hajóban és a szentélyben, valamint a szentélyrekesztő⁸⁶ (9. kép).

Ezzel végéhez ért a felújítás; már ami a kivitelezést illeti. A munkák végeztével az egyházközség a határidő csúszása miatt kötbér fizetésére akarta kötelezni a vállalkozót, aki fellebbezett. Érveit az államépítészeti hivatal elfogadta, az egyházközség kérését elutasított-

74 Vagyis bontotta, átfaragta és visszahelyezte a hajóból a szentélybe és a szentélyből a sekrestyébe vezető lépcsőfokokat.

75 Palka Józsefről (1860–1952): *Művészeti lexikon*, II. Szerk. ÉBER László. Budapest, Győző Andor Kiadása, 1935. 259.

76 Palikovics Lajos ács a toronyfeljáró-tető ácsmunkáját ingyenesen végezte. *Újjáépítési napló* 1931 (ld. 6. j.). (október 19.)

77 A mesterekről lásd *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára*. Budapest, Rudolf Mosse, 1931.

78 Palka József felügyelete mellett egy általa hozott szerelő végezte. *Újjáépítési napló* 1931 (ld. 6. j.). (november 19.)

79 *Újjáépítési napló* 1931 (ld. 6. j.). (november 25-től)

80 Somlyó Ignác miskolci kőfaragótól. *Zárszámadás* 1934 (ld. 68. j.); *Újjáépítési napló* 1931 (ld. 6. j.). (december 18–19.) A szentély 1970-es évekbeni újrendezése alkalmával eltávolították, darabjai a karzatalji Szent Rozália-szobor alatt, illetve a torony melletti, a karzataljából nyíló raktárhelyiségben vannak. Az előző, fa szentélyrekesztő és a régi padok láthatóak a Zempléni Múzeum képeslevezelőlap-gyűjteményé-

nek a templomot ábrázoló, 1910. XII. 14-én postára adott képeslapján.

81 Farkas az orgonát tizennégy regiszteresre bővítette, új villanyfűtatóval látta el, javította és átfestette. *Újjáépítési napló* 1931 (ld. 6. j.). (október 28., november 3.; december 10-től).

82 Vaskó József mádi plébánosról: *Zemplénmegyei fejek* 1930 (ld. 58. j.). o. n.

83 Vilinszky Lajos rátkai plébánosról: *Uo.*

84 *Újjáépítési napló* 1931 (ld. 6. j.). (december 20.)

85 Némileg ellentmond ennek – mármint az 1931. december 20-i felszentelésnek – az, hogy az 1938-as *canonica visitatio* szerint a templom csak meg van áldva (*benedicata*). A *canonica visitatio* kérdőívét kitöltő Füzesséry Károly Köhler Jakab plébános januári elhalálása után abban az évben lett Tállyán plébános; elképzelhető, hogy ezt az – akkorra már meghaladott – információt a régebbi vizitációkból emelte át az aktuálisba. TPII VIII. a.26. *Visitatio canonica in parochia Tállyensi peracta die 30 mensis aprilis anni 1938.*

86 MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 032.995PD.

ták.⁸⁷ Az összes bevételt és kiadást tételesen tartalmazó zárszámadás az egyháztanács 1934. január 28-i ülésére készült el.⁸⁸ Már ezen az ülésen felmerült, hogy a belső után a templom külsejét is rendbe kellene hozni, nem feledve azt, hogy a templom külső renoválása tulajdonképpen a kegyúr kötelessége. Ugyanekkor döntött a tanács arról, hogy az előcsarnok falába a külső felújítás végeztével márványtáblát fognak állítani az időközben elhunyt Hegedűs Sándor⁸⁹ emlékére, aki az 1931. évi felújítás közel huszonhétezer pengő bekerülési összegéhez egymaga tizenkétezer pengővel járult hozzá.

A kegyúr⁹⁰ nem vonakodott kötelezettségét teljesíteni: az évtized hátralévő részében „megértő támogatása folytán [...] a torony új faszerkezetet, a templomhajó pedig új palafedést kapott”.⁹¹ Ezután, 1937 elején Köhler Jakab plébános megint a MOB-hoz folyamodott, s mint annak idején a belső felújítás ügyében, most az oltárok restaurálásához kérte a bizottság támogatását.⁹² A MOB elismerve, hogy „a tállai templom barokk szobrai hazánkban e nemből legszebb emlékei közé tartoznak”, s nyugtázva, „hogy azokon avatatlan kezek mindezt ideig lényeges károkat nem okoztak”, ismét szakmai segítséget nyújtott. „Az oltárok, szobrok s az aranyozás karbahoatalára Wollanschék György budapesti aranyozómestert [...] a képek restaurálására Kákai Szabó György restaurátort, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum konzervátorát” ajánlotta.⁹³ Kákay-Szabó és Szentiványi Gyula, a MOB titkára – ugyancsak restaurátor – 1937 májusában helyszínelte Tállyan.⁹⁴ Az 1938-as *canonica visitatio* csak a szószékről írja, hogy 1937-ben fel lett újítva, az oltárok állapotáról nem szól. Igaz, az oltároknál nincs is erre vonatkozó kérdés a vizitáció űrlapján.⁹⁵ Abból

9. A templombelső 1950 körül
Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Fotótár, ltsz. 32.995PD

87 TPII VIII. f.2.1. *Végszámla a tállai róm. kath. templom helyreállítási munkálatokról*, 1931. december 13.; Uo., Kovács Lajos vállalkozó levele a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatalhoz, 1932. január 13. A Hivatal pozitív válasza: Uo., *Bizottsági javaslat a tállai r. k. templom helyreállítási munkáinak felülvizsgálata alkalmával megejtett leszámolás ellen Kovács Lajos szerencsi vállalkozó által tett észrevételekre*, 1932. január.

88 A zárszámadást az egyháztanács a következő, február 11-i ülésén, a sátorlajújhelyi püspöki helynökség pedig 1935. szeptember 18-án hagyta jóvá. *Zárszámadás 1934* (ld. 68. j.); TPII VIII. f.2.1. *Jegyzőkönyv [...] a róm. kath. egyháztanács gyűlésén*, Tállya, 1934. január 28.; *Jegyzőkönyv [...] a róm. kath. egyházközség képviselőtestületi gyűlésében*, Tállya, 1934. február 11.

89 *Borászati Lapok*, 64. 1932. 11. sz. (1932. március 12.) 65. Az emléktáblát a bejárati előcsarnok keleti falán 1937. augusztus 15-én helyezték el, ma is ott van.

90 Br. Maillot Nándor halála (1929) után adósságai miatt birtoka a kegyurassággal egyetemben családjáról a Magyar Földhitelintézetre szállt.

91 MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1937/39. (Köhler Jakab plébános a MOB-nak, 1937. január 18.) A boltozatcsere idején a tető-

nek egészen új bádoghéjazata volt. Uo. 1926/436. (Láczay Fritz Oszkár a MOB-nak, 1926. november 15.)

92 MÉM–MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1937/39. (ld. 91. j.).

93 MÉM–MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1937/39. (A MOB Köhler Jakab plébánosnak, 1937. január 20., 1937. február 27.)

94 MÉM–MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1937/215. (Köhler Jakab plébános [Gerevich Tibornak.] a MOB elnökének, 1937. április 14.); Uo. 1937/215. (a MOB Köhler Jakab plébánosnak, 1937. április 28.)

95 TPII VIII. a.26. *Visitatio canonica* 1938 (ld. 85. j.). A vizitáció egyébként hivatkozik Kákay-Szabó és Szentiványi szakvéleményére és értékbecslésére a templom több műtárgyát illetően. Feltehetően ez az első írásos nyoma a Szent Vencel-oltárkép Maulbertsch-attribúciójának is: „Pictura S. Wenceslai est valde pretiosa. Pinxit FRANZ von MAULBERTSCH cc. anno 1760. Ab artificibus probatis: dr. Szentiványi (Műemlékek Orsz. Biz.; titkár) et Kákay-Szabó György (Szépművészeti Múzeum restaurátora) taxata est ad summam 8000 P”. Nyomtatásban a Maulbertsch-attribúció először Genthonnál jelenik meg, majd Garasnál; utóbbinál ugyanazzal a hibával, mint előbbinél, azaz Vencel helyett Vendelt írva. GENTHON István: *Magyarország művészeti emlékei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951. 179. (Erre az

azonban, hogy amikor 1940-ben az egyházközség újra nekifut a külső felújításnak, az egyháztanács azt fájlatja, hogy a belülről teljesen rendben lévő templomnak, „a belső szépségnek, pompának és dísznek [...] nem felel meg a templom elhanyagolt és elavult külseje”⁹⁶ következtethetünk arra, hogy addigra megtörtént az oltárok valamiféle felújítása is – ha nem is feltétlenül a budapesti szakemberek közreműködésével.⁹⁷

A templomkülső alapos és gyökeres restaurációjának kérdését az egyháztanács az egyházi elnök, Füzesi Károly plébános⁹⁸ kezdeményezésére 1940-ben vette ismét elő. Az áprilisi egyháztanácsgyűlés meghatározta a programot,⁹⁹ amit májusban mint pályázati kiírást adtak közre.¹⁰⁰ Ennek két fő eleme a sekrestye-előfülke (előtértoldalak) építése, valamint a templom és a torony homlokzatainak teljes felújítása volt: a régi vakolat eltávolítása, kétrétegű új vakolat (mészhabarcsos alap-, kőporos fedővakolat) felhordása a járulékos munkákkal – tagozatok készítése, nyílászárók javítása, mázolása, rácsok pótlása, ereszcsonnák javítása, toronyóra számlapjának újrafestése – egyetemben, illetve körben az épületen másfél méter magasságban cementhabarcs lábazati sáv kialakítása. A júniusi gyűlésen szavazással döntöttek a pályázat nyerteséről, vagyis a kivitelező személyéről. A munkát a legalacsonyabb vállalati összegű (10 007 P72 f) pályázattal Tóth István helyi építész nyerte

el.¹⁰¹ Tóth mellett szólt az is, hogy ő volt a sekrestye-előfülke tervének¹⁰² készítője, amit az egyháztanács tagjai már az áprilisi egyháztanácsgyűlésen megismertek. A Tóth-tal megkötött szerződést a Kassai Püspöki Hatóság 1940. augusztus 13-án hagyta jóvá.¹⁰³ A munkák lefolyásáról nem áll rendelkezésünkre az 1931-es felújításához hasonló irattári anyag; megvalósulásukról a mai napig – ha nem is éppen kifogástalan állapotban, de – álló sekrestye-előfülke tanúskodik.

Az 1940-es évek elején a tállyai római katolikus egyház – a kegyúri terhek megváltásaként 1938-ban számára juttatott ingatlanokból¹⁰⁴ képezett kegyúri alap birtokában a korábbiaknál jobb anyagi kondíciókat és a gazdálkodásban nagyobb önállóságot élvezve – még más építkezéseket is tervezett, illetve részben meg is valósított egészen addig, amíg a második világháború utáni kollektivizálás és egyházellenesség hosszú időre véget nem vetett minden efféle kezdeményezésnek. Templomfelújító munkákra csak bő harminc év múltával, az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején került újra sor. Ekkor kialakították és berendezték az új liturgikus teret, megújították az épület külső és belső felületeit.¹⁰⁵ Az idővel újra aktuális felújítási munkák kapcsán egyszer talán majd sor kerülhet a templom mindaddig meg nem történt, de már igencsak időszerű kutatására is.

adatra Bardoly István hívta fel a figyelmemet – köszönöm!) GARAS Klára: *Magyarországi festészet a 18. században*. (Magyarországi barokk festészet, 2.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. 200.

- 96 TPII VIII.f.2.3. *Jegyzőkönyv [...] rendkívüli Képviselőtestületi gyűlésről*, Tállyai, 1940. április 28. A templom külseje 1882-ben, az 1861-es tűzvész utáni hosszan elhúzódó helyreállítás utolsó mozzanataként lett megújítva. AACass KB Par. APT (Adamovics István plébános [Schuster Konstantin] püspöknek, 1882. november 2.); *A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve*, I–II. Kassa, Vitéz A. ut. nyomása, 1904. említést tesz egy 1902-es felújításról is (II. 668), ennek azonban az iratanyagban nem találtam nyomát.
- 97 A templom berendezésének (szószék, oltárok) közelmúltban végzett restaurátori vizsgálata is csak egy beavatkozást tárt fel, melynek során az eredeti, tojástemperával festett, lakk védőréteggel ellátott felületekre – műmárványozott felületek, szobrok testszínei – alapozás nélkül olajos átfestés került. Az aranyozásokat az addigi vizsgálatok alapján eredetinek, a felhők ezüst színét kályhaezüsstel átkentnek találták. TPII Tállyai, *Szent László r. k. templom belső berendezési tárgyainak restaurálással kapcsolatos dokumentációi*. Készítette: KÁROLYI Györgyi okl. farestaurátor-művész, fotók: BEDŐ Csongor okl. farestaurátor-művész, 2000–2002. Az oltárok restaurálásával kapcsolatos kérdésekre válasz a TPII gazdasági iratanyagában keresendő; ezeknek teljes körű feldolgozása még nem történt meg.

98 Plébános Tállyán 1938–1961 között. Vö. a 85. jegyzettel.

99 TPII VIII.f.2.3. *Jegyzőkönyv 1940* (ld. 96. j.).

100 TPII VIII.f.2.3. *A tállyai róm. kath. templom külső restaurálásának és a sekrestye előtti előfülke építésének föltételei*, 1940. május 21.

101 TPII VIII.f.2.3. *Jegyzőkönyv [...] a tállyai róm. kath. egyházközség képviselő-testületének gyűléséről*, Tállyai, 1940. június 9.; Uo., *Ájánlati költségvetés a tállyai róm. kath. templom és torony külső restaurálási összes építési munkálatairól*, 1940. június 9. A négy pályázó között volt az 1931-es felújítás kivitelezője, Kovács Lajos is.

102 TPII VIII.f.2.3. *A tállyai róm. kath. templom sekrestse oldalán építendő előtér tervrajza*.

103 TPII VIII.f.2.3. (Pfeiffer Miklós püspöki helynök h. Füzesi Károly plébánosnak, 1940. augusztus 13.)

104 Lásd a 90. jegyzetet. Utóbb a kegyúr Földhitelintézet (a Magyar Földhitelintézet jogutódja, az Országos Földhitelintézet) a forgalmazhatóság érdekében tehermentesíteni akarta az adósságok fejében rászállt Maillot-féle nemesi birtokot, ezért a kegyúri terhek végleges megváltásaként 1938-ban 50 000 aranypengő értékben adott át ingatlanokat az egyházközségnek (TPII VIII.e.19. *Kegyúri kötelezettségek megváltása iránti szerződés*, 1938. október 8.), melyekből az kegyúri alapot képezett.

105 MÉM MDK, Tervtár, D 14874, D 16063, D 18143; DÉTSZY-GÉCZY 1984 (ld. 6. j.).